४आत्मनि । "सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां हि रसः" इति बृ०उ० । "आङ्गिरस आत्मा कार्य्यकरणानाम् कथमाङ्गिरसः । प्रसिद्धं हि यदङ्गिनामङ्गानां रसत्वं तदपायेशोषप्राप्तेरिति वक्ष्यामः यस्माच्चायमङ्गिरसत्वात् विशेषानाश्रयत्वाच्च कार्य्यकरणानां साधारण आत्मा विशुद्धश्च तस्माद् वागादीनपास्य प्राण एवात्मत्वेनाश्रयितव्य इति वाक्यार्थः" श०भा० ।

आङ्गिरसेश्वर पु० आङ्गिरसेन प्रतिष्ठितः ईश्वरः । काशीक्षेत्रस्थे आङ्गिरसप्रतिष्ठिते शिवलिङ्गभेदे ।

आङ्गुरि(लि)क पु० अङ्गुलि (रि) व इवार्थे कन् । वा रत्वम् । अङ्गुल्याकृतौ पदार्थे ।

आङ्गूष पु० अङ्गति गच्छति देवान् अगि–ऊषच् अङ्गूषः ततः स्वार्थे अण् । स्तोत्रे । "तिरः पुरू चिदश्विना रजांस्याङ्गूषः" ऋ०३,५८,५ । "आङ्गूषं स्तोत्रम्" भा० । "प्रमन्महे शवसानाय शूषमाङ्गूषम्" यजु०३४,१६ । "अस्मा इदुप्रय इव प्रयंसि भराम्याङ्गूषं बाधे सुवृक्ति" ऋ० १,६१,२ । [भवसन्निकृष्टदेशादौ ।

आङ्ग्य त्रि०अङ्गे भवः आङ्गः चतरर्थ्यां संकाशा०यत् । अङ्ग-

आचके अव्य०आ+चक ए–विभक्तिप्रतिरूपकम् । कामनायाम् निरु० । "त्वामवस्युराचके" यजु० २१,१ । आचके कामये" वे०दी० । "रम्नातुरुद्रोवसुभिराचके"य०४,२१ ।

आचक्षाण त्रि० आ+चक्ष–शानच् । आख्यानं कुर्व्वति ।

आचतुर अव्य० चतुःपर्य्यन्तम् अव्ययी० अच् समा० । चतुःपर्य्यन्ते "आचतुरं हीमे पशवोद्वन्द्वं मिथुनायन्ते" । माता पुत्रेण मिथुनं गच्छति पौत्रेण प्रपौत्रेण "तत्पुत्रादिनापीति मर्य्यादार्थः" सि०कौ० ।

आचक्षुस् त्रि० आ+चक्ष–बा० उसि । आख्यानकर्त्तरि ।

आचतुर्य्य न०अचतुरस्य भावः "न नञ्पूर्व्वात् इत्यादि" पा० सू०चतुरादिपर्य्युदासात् भावे ष्यञ् प्रत्ययः । अनैपुण्ये

आचम पु० आ+चम–घञ् वा ह्रस्वः । आचमनशब्दार्थे "दध्ना सह पलैकन्तु शुद्धं वारि तथाचमे" तन्त्रसा० ।

आचमन ग०आ+चम–भावे ल्युट् । १जलादेः पाने स्मृत्युक्ते कर्म्माङ्गे २कर्त्तृसंस्कारके २क्रियाभेदे च, आ०तत्त्वे "आचमने उदकग्रहणप्रकारपरिमाणञ्चाह भरद्वाजः । 'आयतं पर्वणां कृत्वा गोकर्णाकृतिमत्करम् । संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः । मुक्त्वाङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनं चरेत् । मासमज्जनमात्रास्तु संगृह्य त्रिः पिबेदपः' । पाणिना दक्षिणेन "त्रिःपिबेद्दक्षिणेनापः" इति आदिपुराणोक्तेः । मार्कण्डेयः । "सपवित्रेण हस्तेन कुर्य्यादाचमनक्रियाम् । नोच्छिष्टं तत्पवित्रन्तु भुक्तोच्छिष्टन्तु वर्जयेत्' । मदनपारिजाते हारीतः । 'ग्रन्थिर्यस्य पवित्रस्य न तेनाचमनञ्चरेत्' । ग्रन्थना ग्रन्थिरिति समुद्रकरोऽपि । आचमनानुवृत्तौ देवलः । 'न गच्छन् न शयानश्च न क्रमन् न परान् स्पृशन् । न हसन् नैव संजल्पन् नात्मानञ्चैव वीक्षयन्' । क्रमन् कम्पमान इति रत्नाकरः । आत्मानं आत्मस्थानं हृदयं वीक्षयन् इति स्वार्थे णिच् । नेत्यनुवृत्तौ । 'केशान्नीवीमधःकायं संस्पृशन् धरणीमपि । यदि स्पृशति चैतानि भूयः प्रक्षालयेत् करम्" । अधःकायं नाभेरधः प्रदेशम् । करं दक्षिणम् । आचमनानुवृत्तौ गोभिलः । 'नान्तरीयैकदेशेन कल्पयित्वोत्तरीयकम्" इति । अन्तरीयमधःपरिधानं तदेकदेशेन उत्तरीयं कृत्वा । मरीचिः । 'न बहिर्जानुस्त्वरया नासनस्थो नचोत्थितः । न पादुकास्थो नाचित्तः शुचिः प्रयतमानसः । उपस्पृश्य द्विजो नित्यं शुद्धः पूतो भवेन्नरः । भुक्त्वासनस्थोऽप्याचामेत् नान्यकाले कदाचन" । जलस्थलोभयकर्म्मानुष्ठानार्थं जलस्थलैकचरणेनाचमनं कर्त्तव्यमित्याह पैठीनसिः । 'अन्तरुदके आचान्तोऽन्तरेव पूतोबहिरुदके आचान्तो बहिरेव शुद्धो भवति तस्मादन्तरेकं बहिरेकं च पादं कृत्वा आचामेत् सर्वत्र शुद्धो भवति" इति । जानुनऊर्द्ध्वजलेषु तिष्ठन्नेवाचामेत् । 'जानोरूर्द्ध्वं जले तिष्ठन्नाचान्तः शुचितामियात् । अधस्तात् शतकृत्वोऽपि समाचान्तो न शुध्यति" इति विष्णूक्तेः । हारीतः । "आर्द्रवासा जले कुर्य्यात् तर्पणाचमनं जपम् । शुष्कवासा स्थले कुर्य्यात् तर्पणाचमनं जपम् । कात्यायनः । 'स्नानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्च्चनम् । प्रौढ़पादो न कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् । आसनारूढ़पादस्तु जानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिको यस्तु प्रौढ़पादः स उच्यते" । आसनरूढ़पादः आसनारूढपादतलः । जानुनोर्जङ्घयोः कृतावसक्थिकः वस्त्रादिना कृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धः तुद्वयेन भेदप्रतीतेः । अत्र च "अनेको द्वाह्ये दारुशिले भूमिसमे इष्टकाश्च संकीर्णभूता" इति बौधायनवचनात् तथाविधपादोऽपि कुर्य्यात् । व्यासः । "शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् । अपः पाणिनखाग्रेषु आचामेद्यस्तु वै द्विजः । सुरापाणेन तत्तुल्यमित्येवमृषिरब्रवीत् संवृत्येति" । मुखं संवृत्य अलोम-